

Komunikacja w rodzinie a wartości młodzieży w okresie późnej adolescencji

Communication in the family and the system of values of young people in late adolescence

Anna Koprowicz^a, Iwona Gumowska^b

^a Dr Anna Koprowicz <https://orcid.org/0000-0002-0905-3585>, Instytut Pedagogiki Akademia Pomorska w Słupsku

^b Dr Iwona Gumowska, <https://orcid.org/0000-0002-8392-9098>, Instytut Pedagogiki Akademia Pomorska w Słupsku

Abstrakt: Komunikacja w rodzinie spełnia szereg istotnych funkcji: umożliwia przekazywanie informacji i zdobywanie wiedzy, sprzyja budowaniu więzi i umacnianiu relacji, pomaga w budowaniu poczucia własnej wartości i tożsamości. Służy również przekazywaniu wzorców funkcjonowania społecznego oraz systemu wartości. Celem tego opracowania jest ukazanie związku pomiędzy preferowanymi wartościami a oceną komunikacji w rodzinie generacyjnej. Badaniem objęto 200 osób w wieku od 17 do 23 lat. W badaniach zastosowano Krótką Skalę Wartości Schwartza (SSVS) oraz skalę G (komunikacja) ze Skali Oceny Rodziny (SOR) D. Olsona. Analiza wyników badań wskazuje, że osoby najlepiej oceniające komunikację w swojej rodzinie duże znaczenie przypisują takim wartościom, jak: życzliwość, tradycja, przystosowanie i bezpieczeństwo. Analiza metodą k-średnich pozwoliła na wyróżnienie trzech skupień badanych, spośród których najlepiej komunikację w swojej rodzinie oceniają osoby wchodzące w skład skupienia drugiego, dla którego charakterystyczne są najwyższe wyniki dotyczące preferowania wartości związanych z postawą zachowawczą, otwartością na doświadczenie oraz przekraczaniem siebie. Badane kobiety lepiej oceniają komunikację w swoich rodzinach, niż mężczyźni. Częściej również wybierają takie wartości, które wiążą się z przekraczaniem siebie. Mężczyźni z kolei preferują wartości związane z umacnianiem siebie, głównie władzę.

Słowa kluczowe: adolescencja, komunikacja, rodzina, wartości

Abstract: Communication in the family performs a series of vital functions. It enables the transfer of information and the acquisition of knowledge, fosters bonding and reinforces relationships, and helps in the creation of one's own self-esteem and identity. It also serves the purpose of transfer of patterns of social functioning and the system of values. The purpose of this paper is to show a relationship between preferred values and an assessment of communication in the family of origin. The study covered 200 respondents aged 17 to 23 years. In the study, the Short Schwartz Values Survey (SSVS) and the G Scale (communication) were applied from the Olson Family Adaptability and Cohesion Evaluation Scale (FACES). Analysis of the results shows that the respondents who assess communication in their family best assign importance to values such as benevolence, tradition, conformity, and security. K-means cluster analysis allowed to specify three concentrations of the respondents, of which the communication in the family is assessed best among the persons who belong to the second cluster for which the most characteristic are the highest results related to preference of the values connected with conservation, openness to change and self-transcendence. Female respondents assess communication in their families better than men. They also choose values that are connected with self-transcendence. The men, on the other hand, prefer values connected with self-enhancement, mainly power.

Keywords: adolescence, communication, family, values

Wprowadzenie

Adolescencja jest okresem intensywnego rozwoju fizycznego, psychicznego, społecznego i duchowego, który powinien zakończyć się osiągnięciem dojrzałości i gotowości do podjęcia samodzielnego życia. Istotnym aspektem rozwoju jest w tym okresie kształtowanie systemu wartości, a zdolność do

wpracowania koncepcji własnego życia w oparciu o przyjęty system wartości uważana jest za wyraz dojrzałości (Oleszkowicz, Senejko, 2013). System wartości odgrywa ważną rolę w budowaniu tożsamości jednostki, gdyż z jednej strony związany jest z możliwością zbudowania identyfikacji w sferze społeczno-religijnej, z drugiej zaś - sprzyja zyskaniu uznania ze strony ważnych osób lub grup. Zaan-

gażowanie jednostki w różne obszary aktywności, związane ze zinternalizowaniem wartości, jest fundamentem dojrzałej tożsamości (tamże).

Hierarchia wartości młodzieży kształtuje się pod wpływem „czasu społecznego, w jakim jednostka żyje, oraz środowiska, w jakim się wychowuje” (tamże, s. 242). Podstawowym środowiskiem, w którym zachodzi międzypokoleniowa transmisja wartości jest rodzina. Wartości w rodzinie przyswajane są za pomocą mechanizmów modelowania oraz naśladownictwa i identyfikacji (Czerwińska-Jasiewicz, 2020). Osoby znaczące przekazują dzieciom informacje dotyczące preferowanych wartości i sposobu realizowania głoszonych przez siebie przekonań. Są one przez dzieci kopiowane, naśladowane a z czasem - uwewnętrzniane jako własne. W okresie adolescencji kształtowanie systemu wartości jest ściśle związane z rozwojem poznawczym. Rozwój myślenia formalnego pozwala lepiej ocenić normy i wartości, które zostały zinternalizowane w dzieciństwie (Santi, 2020). Następuje krytyczna rewizja treści wartości przyswojonych w latach wcześniejszych i koordynacja tych wartości z osobistymi potrzebami (Vasilets, 2015). W oparciu o najbardziej cenione wartości starsza młodzież tworzy koncepcje własnego życia, w czym istotną rolę, poza naśladownictwem i identyfikacją, odgrywa również samowychowanie i autokreacja (Czerwińska-Jasiewicz, 2020). Wartości osobiste kształtowane w okresie dorastania mogą wpływać na długoterminowe poznanie, zachowania, zdrowie i samopoczucie (Yasuma, Watanabe, Matsunagai in., 2019). Bojanowska i Piotrowski (2018) dowiedli empirycznie związku preferowanych wartości z poczuciem dobrostanu psychicznego stwierdzając między innymi, że brak jasno określonego systemu wartości może być źródłem takich problemów, jak poczucie pustki i bezsensu życia.

Podatność nastolatków na wpływy, chęć wyróżniania się i nonkonformizm sprzyjają jednak przyjmowaniu również takich wartości i wzorców zachowań, które odbiegają od normy, często bez wystarczająco wnikliwej analizy (Santi, 2020). Dlatego ważne jest, aby w tym okresie młody człowiek miał dostęp do punktów odniesienia, jakie mogą dla niego stanowić rodzice i rodzina. Zadaniem ważnych dorosłych jest czuwanie nad kształtowaniem harmo-

nijnej, wartościowej osoby, zdolnej do czynienia tego, co słuszne. Sprzyja temu autentyczna komunikacja między rodzicem a dzieckiem, która prowadzi do poznawania potrzeb nastolatków i skutkuje tworzeniem możliwości rozwoju osobowości poprzez dostarczenie wzorów zachowania i istotnych wartości (tamże). To, jak nastolatek będzie spostrzegał sposób komunikowania się w rodzinie będzie rzutowało na jego sposób odbierania głoszonych przez rodziców poglądów i wartości, jak również na gotowość do internalizowania ich. Celem tego opracowania jest poznanie związku pomiędzy oceną komunikacji w rodzinie a preferowanymi przez młodzież wartościami.

1. Komunikacja w rodzinie

Zdaniem Satir, „komunikacja jest najpotężniejszym czynnikiem determinującym rodzaj relacji z innymi ludźmi i własny rozwój” (Satir, 2000a, s. 56). Umożliwia ona człowiekowi między innymi przekazywanie informacji, zdobywanie wiedzy, określanie poczucia własnej wartości, budowanie relacji z innymi. Tworzy świat społeczny człowieka i wpływa na jakość życia (Adamczyk, 2013). Jest również kluczowym czynnikiem, który przywiązuje dziecko do rodziny i społeczności (Vaccari, Marschark, 1997). „Komunikacja jest podstawowym elementem zarówno współzależności między członkami rodziny, jak i ich subiektywnego poczucia bliskości” (Larsen, Collins, 2004, s. 339).

Umiejętność komunikowania się jest nabyta w toku interakcji z innymi. Podstawową wiedzę o otaczającym świecie dziecko zdobywa „komunikując się z ludźmi, którzy opiekują się nim od momentu narodzin” (Satir, 2000a, s. 56). Pierwszym komunikacyjnym systemem społecznym jest rodzina.

O tym, jaka powinna być komunikacja w rodzinie, aby możliwe było optymalne funkcjonowanie i rozwój jej członków, napisano wiele książek (por. Bandler, Grinder, Satir, 1999; Bradshaw, 1994; Hogg, Blau, 2015; Satir, 2000a; Satir, 2000b). Zwraca się w nich uwagę między innymi na precyzyjne, zrozumiałe i jednoznaczne formułowanie przekazu, uważne słuchanie, budowanie wypowiedzi w formie komunikatów „Ja”, poszanowanie granic własnych i innych

osób czy unikanie barier komunikacyjnych, takich, jak osądzanie czy krytykowanie. Ze względu na ramy tego artykułu niemożliwe jest streszczenie tutaj wszystkich podręcznikowych instrukcji dotyczących prawidłowości w komunikowaniu się. Skupimy się jedynie na wybranych wynikach badań, dotyczących komunikacji w rodzinie.

Badania nad komunikacją w rodzinie prowadzone są w kilku nurtach. Pierwszym z nich jest poszukiwanie wzorców komunikacji i budowania relacji pomiędzy poszczególnymi członkami rodziny oraz ich zmian rozwojowych. Jakość rodzinnej komunikacji pozostaje w związku z indywidualnym rozwojem jednostek wchodzących w jej skład (Harwas-Napierała, 2015), zatem analiza wzorców komunikowania się wskazuje, że relacje w rodzinach wychowujących adolescentów będą inne, niż w rodzinach z małymi dziećmi. Zwracają na to uwagę między innymi Laursen i Collins (2004), którzy poświęcili swoje rozważania naukowe specyfice komunikacji pomiędzy rodzicami i adolescentami. Badacze stwierdzili, że trudności w komunikacji z adolescentami nie są wynikiem niezdolności młodzieży do rozmowy, lecz zmieniającej się natury ich relacji z rodzicami. Rosnąca autonomia nastolatków zmienia wzorce przeżywania, postrzegania prywatności i odpowiedzialności oraz ujawniania się. Rośnie również rozbieżność pomiędzy rodzicami i ich potomstwem, dotycząca poglądów na bliskość i naturę relacji. Zaostrzony konflikt i mniejsza bliskość stanowią integralną część dążenia młodzieży do niezależności. Również Harwas-Napierała (2015) stwierdza, że trudny proces przekształcania relacji pomiędzy rodzicami a dorastającymi dziećmi, znajduje odzwierciedlenie w zmianie komunikacji na bardziej symetryczną, z mniejszym udziałem komunikacji niewerbalnej i rosnącym znaczeniem słownej.

Drugi nurt badań koncentruje się na porównywaniu jakości komunikacji w różnych typach rodzin. Szczególnym zainteresowaniem badaczy cieszą się rodziny o nietradycyjnym układzie: niepełne, rozbite, zrekonstruowane. Co ciekawe, porównanie jakości komunikacji w rodzinach pełnych i niepełnych może prowadzić do wniosku, że przesądza o niej nie sama struktura rodziny, lecz kompetencje rodziców oraz płeć badanych osób. W badaniach prowadzonych

przez Koprowicz, Gumowską i Piotrów (2018) nie stwierdzono różnic w ocenie komunikacji dokonanej przez adolescentów wychowywanych w rodzinach pełnych i niepełnych. Różnice te pojawiły się natomiast między kobietami i mężczyznami - mężczyźni oceniali tę komunikację bardziej krytycznie. Również badani przez Naporę (2013) adolescenti wychowywani przez samotne matki byli w podobnym stopniu zadowoleni z komunikacji z nimi, jak młodzież wychowująca się w pełnych rodzinach, natomiast dziewczęta oceniały tę komunikację lepiej, niż chłopcy. Z kolei Gwiazdowska-Stańczak (2018) uzyskała odwrotne wyniki - to dorastający chłopcy lepiej oceniali komunikację w rodzinie i swoje relacje z matką, niż dziewczęta, co Autorka tłumaczy zmianami społeczno-kulturowymi, sprzyjającymi narastaniu buntu u dziewcząt i ich większemu zaangażowaniu w relacje wirtualne, jak również tendencją do tworzenia wyidealizowanego obrazu swojej przyszłej rodziny (co - jak można się domyślić - ma sprzyjać gorszej ocenie rodziny generacyjnej, jako nie tak idealnej).

Obszarem zainteresowań badaczy jest również poszukiwanie zmiennych warunkujących komunikację oraz następstw prawidłowej i nieprawidłowej komunikacji w kontekście rozwoju poszczególnych osób. Prawidłowa komunikacja w rodzinie sprzyja budowaniu i utrzymywaniu spójności rodziny, rozwiązywaniu konfliktów, przekazywaniu wartości. Stanowi również wzór porozumiewania się dla wychowywanych w danej rodzinie dzieci (Braun-Gałkowska, 2010). Banes i, Olson (1985) stwierdzili, że rodziny z dobrą komunikacją między rodzicami a nastolatkami lepiej oceniają spójność rodziny, jej zdolności adaptacyjne i są ogólnie bardziej zadowolone z życia rodzinnego. Otwarta komunikacja sprzyja rozwijaniu zdolności i umacnianiu poczucia własnej wartości dzieci, wspomaga niezależność i autonomię, sprzyja podejmowaniu nowych zadań rozwojowych (Napora, 2013) i kształtowaniu inteligencji emocjonalnej (Błażek, Kaźmierczak, 2009). Ma również znaczenie profilaktyczne - sprzyja przystosowaniu młodzieży (Steinberg, 2001) i uważana jest za czynnik chroniący przed uzależnieniami i przestępczością nieletnich (Thoyibah, Nurjannah, Smarni, 2017). Z badań Radochońskiego (2007) dotyczących zwią-

ku pomiędzy relacjami rodzinnymi a zachowaniami przestępczymi wynika, że rodziny recydywistów cechuje niższy poziom umiejętności komunikacyjnych, niż rodziny badanych z grupy kontrolnej. Wyraźne trudności w komunikacji z rodzicami deklarują nastoletni sprawcy agresji elektronicznej (Bernacka, Pufal-Struzik, Zieja, 2019). Prawidłowa komunikacja między rodzicem a dzieckiem zapobiega zachowaniom eksternalizacyjnym dzieci (Davidson, Cardemil, 2008), a zarazem jakość relacji pomiędzy rodzicami i nastolatkami oraz styl komunikacji w rodzinie stanowią istotne predyktory powodzenia terapii zachowań eksternalizacyjnych młodzieży (Clark, Shields, 1997). Badano również związek komunikacji w rodzinie z zaburzeniami psychicznymi dzieci i młodzieży. W badaniu podłużnym Brière, Archambault i Janosz (2013) nie potwierdzili co prawda wpływu komunikacji z rodzicami na wystąpienie objawów depresji u nastolatków, jednak stwierdzili odwrotny kierunek zależności pomiędzy tymi zmiennymi - objawy depresji zaburzały sposób komunikowania się adolescentów z rodzicami.

Komunikacja jest ważnym narzędziem socjalizacji. Dzięki niej możliwe jest przekazywanie wzorców zachowań oraz międzypokoleniowa transmisja wartości (Jezińska-Wiejak, 2013; Lewandowska-Walter, 2014).

2. Teoria wartości Schwartza

Wartości odnoszone są do tego, co jest dla jednostki ważne, co wzbudza jej emocje, koncentruje uwagę, sprzyja zaangażowaniu, czy poczuciu identyfikacji (Nowak, 2011). Wartości dostarczają wskazówek dotyczących wyboru sposobu postępowania i adekwatnego do sytuacji zachowania człowieka (Wojciszke, 2011), kształtują aspiracje, plany życiowe, ukierunkowują działania ludzi związane z realizacją ich potrzeb, osiąganiem wybranych celów, a nawet przedmiotów wartościowych dla danej osoby (Okoniewska, 2019; Wnuk, Marcinkowski, 2010), odgrywając tym samym znaczącą rolę w strukturze motywacyjnej (Wnuk, Marcinkowski, 2010).

Pojęciem wartości posługują się przedstawiciele filozofii, pedagogiki, psychologii, socjologii, ekonomii, zajmując się nimi z różnych punktów widzenia, uwzględniając różne ich uwarunkowania, w tym indywidualnej kulturowe, definiując je w sposób specyficzny dla danej dyscypliny. Schwartz i Bilsky (1987, s. 551), dokonując przeglądu literatury, wskazali pięć cech wspólnych definicji wartości, którymi są „(a) pojęcia lub przekonania, (b) o pożądanym celach lub dotyczących zachowania, (c) wykraczające poza określone sytuacje, (d) pozwalające dokonać wyboru kierunku lub oceny zachowania i zdarzeń oraz (e) uporządkowania (hierarchii) według uwzględnianego znaczenia”. Autorzy (tamże, s. 551), traktując wartości jako przekonania, określili je jako „poznawczą reprezentację trzech typów uniwersalnych wymagań ludzkich, takich jak: biologiczne potrzeby organizmu; społeczne interakcje, porządkujące relacje międzyludzkie oraz wymagania społeczno-instytucjonalne, dotyczące dobra grupy i jej przetrwania”. Wymagania te motywują ludzi do działania, dlatego Schwartz (1992) zdefiniował wartości jako ogólne, transsytuacyjne cele motywacyjne, stanowiące przewodnie zasady życiowe. Cele motywacyjne pozwalają zatem na zróżnicowanie podstawowych wartości ludzkich (tamże).

Z uniwersalnych wymagań ludzkich wyprowadzono różne typy wartości motywacyjnych. Początkowo Schwartz i Bilsky (1987) zaproponowali model z siedmioma różnymi celami motywacyjnymi: radością (zabawą), dojrzałością, prospołecznością, przystosowaniem, osiągnięciami, samokierowaniem oraz bezpieczeństwem. Model ten został później uzupełniony poprzez dodanie trzech kolejnych typów wartości, jak: tradycja, władza, i stymulacja. Schwartz (1992) zastąpił w nim również prospołeczność życzliwością, radość hedonizmem, a dojrzałość - uniwersalizmem.

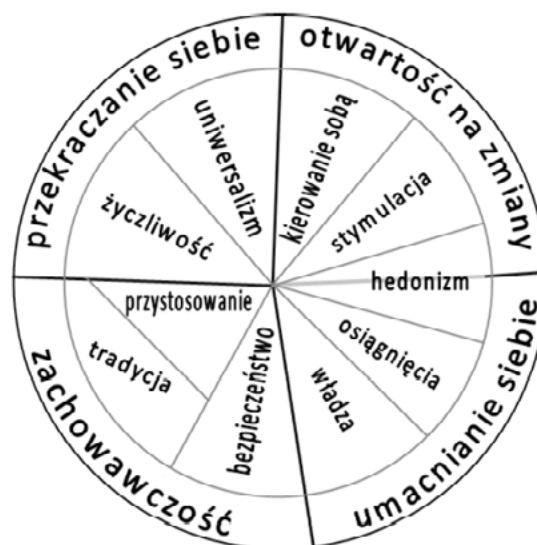
Schwartz (tamże) wskazał na dwa nadrzędne wymiary typów wartości: umacnianie siebie vs przekraczanie siebie; otwartość na zmiany vs zachowawczość. Dzięki temu 10 typów wartości zostało podzielonych na cztery grupy: przekraczanie siebie (życzliwość, uniwersalizm); otwartość na zmiany (kierowanie sobą, stymulacja i częściowo hedonizm); umacnianie siebie (władza, osiągnięcia i częściowo hedonizm); zachowawczość (bezpieczeństwo,

Tab. 1. Dziesięć podstawowych wartości w modelu S. Schwartz'a (1992)

Typy wartości	Zdefiniowanie celu motywacyjnego	Charakterystyka
władza	status społeczny i prestiż, kontrola zasobów, dominacja nad ludźmi	władza, bogactwo, kontrolowanie innych, silna pozycja społeczna
osiągnięcia	sukces, wykazanie się kompetencjami, zgodnie ze standardami społecznymi	sukces, ambicja i podziw dla własnych umiejętności
hedonizm	przyjemność, zmysłowe zaspokojenie	przyjemność, czerpanie radości z życia, zabawa, folgowanie sobie
stymulacja	podniecenie, zmienność i nowe wyzwania w życiu	ekscytujące życie, przygoda, ryzyko, brawura
kierowanie sobą	niezależne myślenie i działanie – wolność wyboru, tworzenie	kreatywność, wolność, niezależność, ciekawość
uniwersalizm	rozumienie, szacunek, tolerancja i ochrona dobra wszystkich ludzi i przyrody	sprawiedliwość społeczna, równość, mądrość, pokój na świecie, ochrona środowiska
życzliwość	dbanie o dobro bliskich osób, członków rodziny, grupy, przyjaciół	udzielanie pomocy, opiekuńczość, lojalność, wspieranie
tradycja	szacunek, podtrzymywanie i akceptacja tradycyjnych i religijnych zwyczajów, idei	szacunek dla tradycji, pokora, pobożność, skromność
przystosowanie	powściągliwość działań, skłonności i impulsów, które mogą krzywdzić innych lub naruszać normy społeczne	przestrzeganie zasad, posłuszeństwo, szacunek wobec rodziców i osób starszych
bezpieczeństwo	harmonia i stabilność społeczeństwa, relacji z innymi i samego siebie	bezpieczeństwo rodzinne, porządek społeczny, czystość

Źródło: Schwartz, Rubel-Lifschitz, 2009, s. 172.

przystosowanie, tradycja) (por. Ciecuch, 2013). Wartości mieszczą się w modelu kołowym (rys. 1), w którym typy wartości położone obok siebie są ze sobą powiązane (kompatybilne, w podobnym stopniu cenione), w odróżnieniu od przeciwstawnych, które ułożone są przeciwległe wobec siebie. Oznacza to, że wysoka ocena wartości określonego typu oznacza jednocześnie odrzucenie wartości przeciwstawnych (np. wysoka ocena bezpieczeństwa obniża ocenę wartości, jaką jest samodzielne kierowanie sobą i odwrotnie). Ponadto Schwartz i Rubel-Lifschitz, (2009) zauważyli, że badania dotyczące związku wartości z postawami i zachowaniami nie wymagają uwzględnienia pojedynczych wartości, a ich typów, które zbudowane są z kilku powiązanych ze sobą wartości.

Źródło: Lindeman, Verkasalo, 2005, p. 171.

Rys. 1. Koło wartości Schwartz'a (1992) w modelu klasycznym.

Model ten został ponownie zmodyfikowany w 2012 r., kiedy to Schwartz, Ciecuch, Vecchione, Davidov, Fischer, Beierlein, Ramos, Verkasalo, Lönnqvist, Demirutku, Dirilen-Gumus, Konty przyjęli łącznie dziewiętnaście wartości (za: Ciecuch, 2013).

Ciecuch, nawiązując do wymienionych powyżej trzech uniwersalnych wymagań ludzkich zauważa, że człowiek, jako członek społeczności, musi te potrzeby, jak również, sposób ich realizacji, rozpoznać w trakcie komunikacji z innymi. „Wskutek rozwoju poznawczego człowiek konstruuje reprezentacje poznawczych wymagań jako wartości lub cele, na których określenie pojawiają się pojęcia usytuowane w języku, którego dziecko się uczy” (tamże, s. 53). Dodaje też, że przekaz kulturowy, który ukierunkowuje motywację i potrzeby człowieka jest specyficznym językiem, przez który motywacja jest wyrażana, a potrzeby jednostki zostają podporządkowane działaniom określonym przez wymagania społeczne.

Wartości przekazywane są w procesie wychowania (Furmanek, 1995), w dużej mierze poprzez metody oddziaływania słownego, jak rozmowa, perswazja, formułowanie zakazów i nakazów, ich uzasadnianie, a też pochwały, nagany (Skrzypniak, 2001). Zaskakujące jest, że w ogromie opracowań, dotyczących komunikacji w rodzinie i kształtowania wartości, tak trudno jest znaleźć doniesienia z badań dotyczących relacji pomiędzy tymi dwiema zmiennymi, choć oczywistym wydawać się może, że to właśnie komunikacja rodzinna jest tym czynnikiem, który sprzyja kształtowaniu systemu wartości dzieci i młodzieży.

3. Metoda badań

Celem prezentowanych badań jest określenie związku pomiędzy oceną komunikacji w rodzinie i wartościami młodzieży w okresie późnej adolescencji.

Postawiono następujące problemy badawcze:

1. Czy i w jaki sposób komunikacja w rodzinie wiąże się z deklarowanymi wartościami młodzieży?
2. Czy kobiety i mężczyźni w okresie późnej adolescencji różnią się w ocenie komunikacji w rodzinie?
3. Czy kobiety i mężczyźni w okresie późnej adolescencji różnią się pod względem preferowanych wartości?

Do tak postawionych pytań sformułowano następujące hipotezy:

H.1. Ocena komunikacji w rodzinie wiąże się dodatkowo z wybieraniem wartości związanych z przekraczaniem siebie i zachowawczością. Trudno tę hipotezę uzasadnić w świetle dotychczasowych badań. Odwołując się jednak do psychologii wychowania, można stwierdzić, że procesie wychowania rodzice przekazują potomstwu informacje dotyczące preferowanych wartości, na bazie których młodzież tworzy własną hierarchię (Czerwińska-Jasiewicz, 2020). Jednocześnie preferowane przez dorosłych wartości (na przykład te związane z szacunkiem do drugiego człowieka czy poszanowaniem tradycji) będą warunkowały ich sposób komunikowania się, w tym również budowania specyficznego stylu komunikacji we własnej rodzinie. Można założyć, że osoby, dla których tradycja, bezpieczeństwo, życzliwość czy uniwersalizm są istotnymi wyznacznikami postępowania, będą te wartości realizować również w sposobie komunikowania się, między innymi poprzez okazywanie szacunku rozmówcom, poszanowanie dla ich potrzeb i odmiennego zdania, serdeczne odnoszenie się do siebie. A to z kolei przełoży się na sposób, w jaki ta komunikacja będzie oceniana.

H.2. Badane kobiety lepiej oceniają komunikację w swoich rodzinach, niż mężczyźni. Uzasadnienie dla sformułowania takiego przypuszczenia stanowią między innymi wyniki badań Napory (2013) oraz Koprowicz, Gumowskiej i Piotrów (2018), potwierdzające tę zależność.

H.3. Badane kobiety preferują wartości związane z przekraczaniem siebie i zachowawczością, mężczyźni zaś - z umacnianiem siebie. Hipoteza ta bazuje z jednej strony na stereotypowym traktowaniu wspólnotowości jako składnika kobiecości, sprawczości zaś, jako cechy związanej z męskością, z drugiej strony - na wynikach badań potwierdzających takie różnice (Wojciszke, Mikiewicz, 2003). Również z badań Ciecucha (2013) wynika, że w grupie młodzieży

licealnej i studenckiej kobiety przypisują większe znaczenie takim wartościom, jak życzliwość, uniwersalizm, bezpieczeństwo, mężczyźni zaś - władzy.

Zmienne kontrolowane w tym badaniu to: płeć, ocena komunikacji w rodzinie, deklarowane przez młodzież wartości.

W badaniach zastosowano następujące narzędzia:

1. Skala Oceny Rodziny (SOR) - polska adaptacja FACES-IV Olsona (Margasiński, 2013). Kwestionariusz składa się z 64 twierdzeń pozwalających na ocenę funkcjonowania rodziny w ośmiu skalach: zrównoważona spójność, niezwiązanie, splątanie, zrównoważona elastyczność, sztywność, chaotyczność oraz komunikacja i zadowolenie z życia rodzinnego. Ze względu na charakter tego opracowania, do analiz włączono jedynie skalę komunikacji (skala SOR G), rozumianej jako „umiejętności pozytywnego porozumiewania się wykorzystywane przez dany system partnerski lub rodzinny” (tamże, s.15). Autor narzędzia traktuje komunikację jako jeden z istotnych wymiarów funkcjonowania rodziny, podkreślając, że warunkuje ona spójność i elastyczność rodziny (Banes, Olson, 1985). Uważne słuchanie, otwarte i uczciwe ujawnianie własnych emocji, potrzeb i poglądów, jasne formułowanie przekazu oraz okazywanie szacunku rozmówcy sprzyja bowiem budowaniu bliskości i zdolności przystosowania (Plopa, 2004). Skala komunikacji składa się z 10 itemów, do których badani ustosunkowują się na skali od 1 do 5. Rzetelność skali, wyrażona współczynnikiem alfa Cronbacha, wynosi 0,92.
2. Krótka Skala Wartości Schwartza (SSVS) - skrócona wersja Skali Wartości Schwartza (Schwartz, 2003). Osoby badane oceniają, na ile ważna jest dla nich każda z dziesięciu typów wartości, wyróżnionych w modelu klasycznym: władza, osiągnięcia, hedonizm, stymulacja, kierowanie sobą, uniwersalizm, tradycja, życzliwość, przystosowanie i bezpieczeństwo. Nazwy wartości przedstawiane są łącznie z ich opisami (Lindeman, Verkasalo, 2005). Oceny dokonuje się na skali od -1 (wartość sprzeczna z moim systemem wartości), poprzez 0 (nieważna), aż do 7 - wartość najważniejsza.

Wartości zawarte w kwestionariuszu składają się na cztery grupy wartości służących: umacnianiu siebie (władza, osiągnięcia, hedonizm); przekraczaniu siebie (życzliwość, uniwersalizm); otwartości na doświadczenie (stymulacja, hedonizm, kierowanie sobą) oraz postawie zachowawczej (bezpieczeństwo, przystosowanie, tradycja) (Kozłowski, 2017). Współczynnik zgodności SSVS z pierwotną skalą wartości opracowaną przez Schwartza (SVS) wynosi 0,96, co wskazuje na ich bardzo duże podobieństwo (Lindeman, Verkasalo, 2005).

W badaniu wzięło udział 200 osób - 139 kobiet i 61 mężczyźn. Sondaż prowadzony był wśród młodzieży w okresie późnej adolescencji - uczniów wyższych klas szkół ponadpodstawowych oraz studentów pierwszego roku uczelni wyższej. Wiek badanych zawierał się w przedziale 17-23 lata, przy czym średnia wieku to 19,4; odchylenie standardowe wynosi 1,26.

Badania prowadzono grupowo. W szkołach ponadpodstawowych przeprowadzono je za zgodą dyrektora w czasie zajęć lekcyjnych, studenci zaś wypełniali ankiety w trakcie wykładów. W trakcie badania obecne były osoby gotowe w razie konieczności udzielić dodatkowych instrukcji.

4. Wyniki badań

Pierwszym etapem analiz było sprawdzenie, czy ocena komunikacji w rodzinie pozostaje w istotnym związku z preferowanymi przez młodzież wartościami. Zależności te przedstawia tabela 2.

Istotne statystycznie dodatnie korelacje wystąpiły pomiędzy oceną komunikacji w rodzinie a preferowaniem życzliwości (dbałość o dobro innych), tradycji (szacunek do zwyczajów, przekonanie, że tradycyjna kultura i religia służą jednostce, pokora, akceptacja swojej roli w życiu, szacunek dla tradycji, religijność), przystosowania (ograniczanie działań, skłonności i impulsów, które mogłyby zaszkodzić lub nie podobać się innym i które sprzeciwiają się normom społecznym, uprzejmość, posłuszeństwo, samodyscyplina, szacunek dla rodziców i starszych) oraz bezpieczeństwa (bezpieczeństwo, harmonia

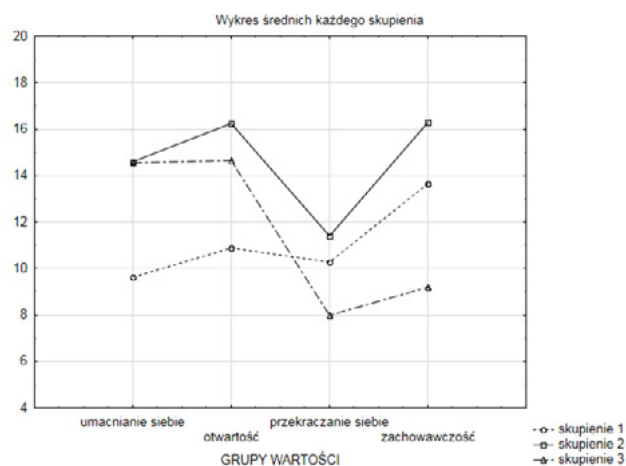
Tab. 2. Korelacje pomiędzy oceną komunikacji w rodzinie (SOR G) a wartościami wybieranymi przez młodzież (n=200)

	Średnia	SD	Współczynnik korelacji (r)z SOR G	Poziom istotności (p)
władza	3,096	1,829	-0,101	0,158
osiągnięcia	5,020	1,170	0,126	0,076
hedonizm	4,333	1,544	-0,064	0,369
stymulacja	4,268	1,503	0,078	0,275
Kierowanie sobą	5,141	1,467	0,079	0,269
uniwersalizm	4,914	1,544	0,126	0,077
życzliwość	5,449	1,448	0,216	0,003
tradycja	4,364	1,847	0,183	0,009
przystosowanie	4,146	1,696	0,172	0,015
bezpieczeństwo	5,434	1,360	0,184	0,009
umacnianie siebie	12,469	3,375	-0,043	0,547
przekraczanie siebie	10,313	2,651	0,202	0,004
postawa zachowawcza	13,813	3,574	0,201	0,004
otwartość na doświadczenie	13,682	3,495	0,045	0,533

i stabilność społeczną, relacji z innymi i osobista). Wysoka ocena komunikacji w rodzinie koreluje pozytywnie ze wszystkimi typami wartości wchodzących w skład zachowawczości i życzliwości, ale już nie z uniwersalizmem, wyróżnionymi w grupie wartości prospołecznych, określonych jako przekraczanie siebie. Zachowawczość i przekraczanie siebie (własnego interesu i dobra) to grupy wartości umieszczone blisko siebie w modelu kołowym (rys. 1), co wskazuje na ich wzajemne powiązanie i możliwość współwystępowania (Schwartz, Bilsky, 1987). Wszystkie typy

wartości budujące ich nadrzędny wymiar w grupie zachowawczości są powiązane z oceną komunikacji w rodzinie. Im lepsza ocena komunikacji, tym większe znaczenie porządku, samoograniczania i oporu przed zmianą. W przypadku grupy wartości związanych z przekraczaniem siebie związek taki odnotowano tylko w przypadku życzliwości.

Kolejnym etapem analiz było wyłonienie skupień osób badanych, preferujących określone grupy wartości. Analiza metodą k-średnich pozwoliła na

Rys. 2: Skupienia badanych wyróżnione ze względu na grupy preferowanych wartości

Tab. 3. Statystyki opisowe skupień wyróżnionych ze względu na grupy preferowanych wartości

Grupa wartości	Skupienie 1		Skupienie 2		Skupienie 3		F	p
	średnia	SD	średnia	SD	średnia	SD		
umacnianie siebie	9,612	2,449	14,589	2,098	14,567	2,339	114,36	0,001
otwartość na zmiany	10,970	2,419	16,256	2,259	14,621	2,928	100,83	0,001
przekraczanie siebie	10,271	2,372	11,285	1,767	7,972	3,411	25,41	0,001
zachowawczość	13,647	2,539	16,282	2,433	9,189	2,777	98,02	0,001

wyłonienie trzech skupień, co zostało przedstawione na rys. 2. Statystyki opisowe dla każdego skupienia zostały zestawione w tabeli 3.

W skład skupienia pierwszego weszło 85 osób (wśród których 74,11% to kobiety) o przeciętnych wynikach dotyczących preferowania wartości związanych z zachowawczością i przekraczaniem siebie, natomiast najniższych w badanej grupie wynikach dotyczących wartości przeciwstawnych do nich, związanych z otwartością na doświadczenie i umacnianiem siebie. Skupienie drugie tworzy 78 osób (w tym 69,23% to kobiety), dla których charakterystyczne są najwyższe wyniki w zakresie preferowania wszystkich wyróżnionych grup wartości, przy czym badanych z tej grupy charakteryzuje zrównoważona, wysoka preferencja zachowawczości i otwartości i niska (choć najwyższa spośród wszystkich grup) dla przekraczania siebie. Skupienie trzecie, w skład którego weszło 37 osób (59,45% kobiet), charakteryzuje się najniższymi wśród badanych wynikami dotyczącymi wyboru wartości związanych z zachowawczością oraz przekraczaniem siebie, umiarkowane preferencje dotyczące wartości związanych z otwartością na doświadczenie oraz wartości dotyczących koncentracji na sobie, własnym interesie i dobru na poziomie preferencji takim samym, jak w przypadku osób wchodzących w skład skupienia drugiego. Preferencja grup wartości w tym skupieniu osób badanych jest zgodna z modelem kołowym Schwartz.

Analiza wariancji dla prób niezależnych pozwoliła na potwierdzenie różnic występujących pomiędzy skupieniami wyróżnionymi ze względu na preferowane wartości a oceną poziomu komunikacji w rodzinie generacyjnej. Zależności te przedstawia tabela 4.

Tab. 4. Ocena komunikacji w rodzinie w trzech skupieniach osób badanych - wyniki analizy wariancji

	Średnia	SD	F	p
Skupienie 1	36,647	9,694	1,529	0,041
Skupienie 2	37,782	8,994		
Skupienie 3	34,324	7,937		
Ogół grup	36,660	9,158		

W wyniku analiz statystycznych można zauważyć, że najkorzystniej komunikację w swojej rodzinie oceniają osoby ze skupienia 2., a najmniej korzystnie – badani ze skupienia 3. Można więc wyciągnąć wniosek, że otwarta, bezpośrednia i konstruktywna komunikacja w rodzinie sprzyja kształtowaniu osób zycżliwych wobec innych, otwartych na nowe doświadczenia, ale zarazem chroniących swoje bezpieczeństwo między innymi poprzez poszanowanie tradycji.

Ostatnim etapem analizy wyników badań było sprawdzenie, czy pomiędzy kobietami i mężczyznami występują istotne różnice w zakresie oceny komunikacji w rodzinie generacyjnej oraz wartości, uznawanych za istotne. Wyniki zostały zestawione w tabeli 5. Kobiety korzystniej oceniają komunikację w swoich rodzinach, niż badani mężczyźni. Różnica ta uzyskała zadowalający poziom istotności statystycznej.

Wśród wartości ocenianych przez badanych jako najważniejsze, znalazły się: bezpieczeństwo i zycżliwość, następnie kierowanie sobą i osiągnięcia, natomiast najniżej ocenianym typem wartości okazuje się władza. W grupach wartości, najmniej preferowane są wartości służące przekraczaniu siebie. Istotnie statystycznie różnice pomiędzy kobietami

Tab. 5. Istotność różnic pomiędzy kobietami i mężczyznami w zakresie badanych zmiennych

Zmienna	Kobieta (n=139)		Mężczyzna (n=61)		t	p
	średnia	SD	średnia	SD		
komunikacja w rodzinie	37,727	9,585	34,229	7,632	2,751	0,007
władza	2,842	1,779	3,721	1,818	-3,199	0,002
osiągnięcia	4,986	1,142	5,082	1,229	-0,537	0,592
hedonizm	4,259	1,496	4,475	1,639	-0,915	0,361
stymulacja	4,223	1,465	4,328	1,589	-0,454	0,650
kierowanie sobą	5,237	1,380	4,934	1,642	1,347	0,179
uniwersalizm	5,151	1,313	4,367	1,868	3,383	0,001
życzliwość	5,669	1,288	4,918	1,646	3,478	0,001
tradycja	4,504	1,674	4,082	2,163	1,495	0,136
przystosowanie	4,230	1,687	3,984	1,698	0,950	0,343
bezpieczeństwo	5,619	1,236	5,066	1,559	2,684	0,008
umacnianie siebie	12,093	3,146	13,328	3,691	-2,420	0,016
przekraczanie siebie	10,748	2,399	9,213	2,973	3,865	0,001
postawa zachowawcza	14,165	3,383	13,131	3,914	1,896	0,059
otwartość na doświadczenie	13,676	3,379	13,639	3,737	0,069	0,945

i mężczyznami pojawiły się w zakresie preferowania takich wartości, jak władza, uniwersalizm, życzliwość i bezpieczeństwo. Mężczyźni bardziej cenią władzę, niż kobiety. Kobiety z kolei większe znaczenie przypisują uniwersalizmowi, życzliwości i bezpieczeństwu. W zakresie grup, w które połączone zostały wartości, analogicznie - mężczyźni uzyskują wyższe wyniki w zakresie wartości służących umacnianiu siebie, kobiety natomiast - wartości służących przekraczaniu siebie. Wyniki te są zgodne z rezultatami, które uzyskał Ciecuch (2013).

5. Dyskusja wyników, wnioski

Wartości nabywane są w drodze interakcji interpersonalnych (Bilsky, Schwartz, 1994), a ich transmisja jest częścią procesu socjalizacji (Lewandowska-Walter, 2014). Ze względu na długotrwałość oddziaływań, szczególnym środowiskiem kształtowania wartości dziecka jest rodzina (por. Barry, Padilla-Walker, Madsen, Nelson, 2007; Hillaker, Brophy-Herb, Villarruel, Haas, 2008; Knafo, Schwartz, 2003; Lewandowska-Walter, 2014; Róg, Orzechowska, 2004; Szymczyk, 2009). Specyficzne dla danej rodziny wzorce

komunikacji są narzędziem, za pomocą którego rodzice przekazują dzieciom wartości kulturowe, normy i wzorce interpretacyjne (Kreppner, 1996). Obserwując ważnych dorosłych i komunikując się z nimi, dzieci uczą się pewnych zachowań, norm, schematów ujmowania rzeczywistości, a następnie internalizują je, konstruując własną hierarchię wartości (Lewandowska-Walter, 2014; Rozenbajger, 2017). Lewandowska-Walter (2014) sugeruje, że wpływ członków rodziny na przekaz wartości może mieć większe znaczenie, niż czynników pozarodzinnych. Na podstawie przeglądu literatury stwierdziła, że podobieństwo dzieci do rodziców pod względem wartości cenionych w rodzinie może wynikać z wpływów społeczno-kulturowych, pośredniej i bezpośredniej transmisji rodzicielskich wartości w procesie wychowania, internalizacji przez dzieci wartości obowiązujących w rodzinie, stopnia identyfikacji członków rodziny ze społecznością. Wśród czynników odpowiadających za kształtowanie i przyjmowanie wartości dziecka w rodzinie wyróżnia się określony kontekst społeczny (np. status rodziny) i kulturowy (tamże), zgodność obojga rodziców oraz dzieci i rodziców w zakresie preferencji wartości, postawy rodziców względem dzieci, więzi

i jakość relacji w rodzinie (Szymczyk, 2009), czy też style przywiązania (Kozłowska, 2010). Internalizacja prezentowanych przez rodziców wartości jest duża w rodzinach, w których panują ciepłe i serdeczne stosunki rodziców z dziećmi, odpowiednie formy kontroli i metody oddziaływania wychowawczego (Rostowska, 2001), w tym właściwie formułowane wymagania, zakazy, oczekiwania, perswazja. Wpływ na nią może mieć też spójność systemu rodzinnego i jego elastyczność, traktowana jako otwartość na zmiany strukturalne. Wspierające relacje rodziców (czas spędzany razem, wsparcie emocjonalne i instrumentalne, bliskość), trafność, z jaką adolescenti postrzegają oczekiwania i wartości swoich rodziców oraz konstruktywna komunikacja sprzyjają nabywaniu przez młodzież wartości prospołecznych, co z kolei wiąże się z kształtowaniem ich postaw prospołecznych (Barry i in., 2007; Hillaker i in., 2008; Knafo, Schwartz, 2003).

W prezentowanych badaniach założono, że pozytywna ocena komunikacji w rodzinie koreluje z wybieraniem wartości związanych z przekraczaniem siebie i zachowawczością. Hipoteza ta znalazła potwierdzenie - dokonane analizy wskazują, że im lepiej badani oceniają komunikację w rodzinie, tym większe są ich preferencje dla wartości usytuowanych w wymiarach przekraczania siebie i zachowawczości. Wynik ten świadczy, że młodzież najlepiej oceniająca komunikację w swoich rodzinach chętniej akceptuje wartości bardziej konserwatywne i zgodne z normami społecznymi akcentującymi przedkładanie dobra i interesu cudzego nad własny. Ocena komunikacji w rodzinie koreluje pozytywnie z przystosowaniem, tradycją i bezpieczeństwem, czyli wszystkimi typami wartości, składającymi się na grupę wartości służących postawie zachowawczej. Natomiast w wymiarze przekraczania siebie uzyskano korelację o satysfakcjonującej istotności statystycznej jedynie dla życzliwości. Wydaje się, że wysoka ocena komunikacji w rodzinie sprzyja preferencji wartości związanych z relacjami, jak np. udzielanie pomocy, opiekuńczość, wspieranie, lojalność, ale nie wiąże się z uniwersalnymi wartościami dotyczącymi sprawiedliwości społecznej, równości, ekologii. Prawdopodobnym wyjaśnieniem tego rozróżnienia są warunki kulturowe, związane z nabywaniem wartości w relacji do wieku. Z badań

Cieciucha (2013) wynika, że życzliwość jest jedną z najbardziej preferowanych wartości w grupie młodzieży w wieku 17-23 lata, natomiast preferencje dla uniwersalizmu są, obok władzy, najniższe w grupie licealistów, zaczynają wzrastać dopiero po 21. roku życia. Średni wiek młodzieży biorącej udział w badaniu to 19,4, zatem można uznać, że wielu respondentów nie osiągnęło jeszcze wieku, w którym wartości te zyskują na znaczeniu.

Potwierdzenie znalazła również hipoteza badawcza, sformułowana jako przypuszczenie, że kobiety lepiej oceniają komunikację w swoich rodzinach, niż mężczyźni. Jest to zgodne z wynikami badań Hillaker i współpracowników (2008), Napory (2013) oraz Koprowicz, Gumowskiej i Piotrów (2018), które potwierdzają lepszą ocenę komunikacji w rodzinie dokonywaną przez dorastające dziewczęta, niż chłopców. Rozbieżności te można tłumaczyć z jednej strony specyfiką rozwoju dziewcząt i chłopców w okresie adolescencji, z drugiej zaś - różnicami w ich funkcjonowaniu. W okresie dorastania u chłopców widoczne są silniejsze tendencje do zaznaczania swojej odrębności i autonomii (Obuchowska, 1982), co sprzyja narastaniu konfliktów z rodzicami i wtórnie może obniżać ocenę komunikacji z nimi. Poza tym zwraca się uwagę, że dziewczynki częściej niż chłopcy są skłonne przyjmować perspektywę innych osób, która to umiejętność pozwala im skuteczniej się komunikować (Harwas-Napierała, 2006). Jak pokazują badania, ocena młodzieży dotycząca relacji rodzinnych, w tym komunikacji, jest względnie trwała, szczególnie w grupie badanych o wysokiej samoocenie i pozytywnie ocenianej relacji z rodzicami (Kreppner, 1996). Znaczenie ma tu nie tylko sama treść przekazu formułowanego przez rodziców, ale i jego forma (Lewandowska-Walter, 2014).

Trzecia hipoteza, postawiona w prezentowanym badaniu zakłada, że kobiety preferują wartości z kategorii przekraczania siebie i zachowawczości, mężczyźni zaś - związane z umacnianiem siebie. Wyniki pozwoliły na częściowe potwierdzenie tej hipotezy: młode kobiety preferują wartości związane z przekraczaniem siebie (statystycznie istotnie w odniesieniu do obu typów wartości wchodzących w skład tej grupy - życzliwości i uniwersalizmu), a mężczyźni - z umacnianiem siebie (statystycznie

istotnie w zakresie władzy). Wymiar: zachowawczość i otwartość na zmiany nie różnicuje badanych, jednak kobiety istotnie różnią się od mężczyzn w zakresie preferowania bezpieczeństwa. Wyniki te są zgodne z uzyskanymi przez Schwartza w 1992 r. oraz kolejnymi, z badań realizowanych z Rubel-Lifschitz w 2009 r. Wskazują one, że kobiety przypisują większe znaczenie takim wartościom, jak życzliwość, uniwersalizm, kierowanie sobą i bezpieczeństwo, a mężczyźni - władzy. W przypadku młodzieży licealnej i studenckiej podobne wyniki uzyskał Ciecich (2013). Różnice między kobietami i mężczyznami w zakresie preferowanych wartości mogą być tłumaczone specyfiką socjalizacji płci. Zentner i Renaud (2007, za: Lewandowska-Walter, 2014) podają, że w wychowaniu dziewczynek większe znaczenie przykłada się do przekazywania wartości ważnych dla budowania relacji z innymi ludźmi, a w wychowaniu chłopców zwraca się uwagę na wartości związane ze sprawczością.

S. Schwartz i Rubel-Lifschitz (2009) stwierdzili jednak, że różnicujący wpływ płci na preferencje dotyczące wartości jest mniejszy, niż kulturowy. Badając różnicujący wpływ płci na preferencję wartości uwzględnili więc zmienną równości społecznej kobiet i mężczyzn. Uzyskane rezultaty pozwoliły Autorom na stwierdzenie, że „im większa jest równość społeczna, zdrowotna i równość zatrudnienia kobiet i mężczyzn (...), tym większy jest różnicujący wpływ płci na wartości: władza i życzliwość” (tamże, 171). W krajach, w których równość płci jest większa, mężczyźni przypisują władzy znacznie większe znaczenie, niż kobiety i znacznie mniejsze, w porównaniu z nimi, znaczenie życzliwości. W krajach, w których wskaźniki równości płci są mniej korzystne, różnicujący wpływ tradycyjnych oczekiwań wobec kobiet i mężczyzn na znaczenie przypisywane wartościom jest stosunkowo niewielki (tamże).

Ponieważ oczekiwania wobec młodych ludzi wyrażane są w komunikacji, a wartości osobiste młodzieży w powiązaniu z tymi oczekiwaniami stanowią istotny czynnik zachowań prospołecznych (Padilla-Walker, Carlo, 2007) jest prawdopodobne, że kształtowanie pożądaných przez rodziców wartości, wyrażane poprzez ciepłe, wspierające relacje rodzinne i pozytywną komunikację, może sprzyjać

kształtowaniu kompetencji społecznych ich dzieci (Hillaker i in., 2008; Barry i in., 2007). W okresie dorastania, związanym z kształtowaniem tożsamości i planowaniem dalszej ścieżki życia, hierarchia wartości staje się istotnym drogowskazem, wyznaczającym kierunek działań. Pomaga w odnalezieniu się w coraz bardziej złożonej rzeczywistości i budowaniu satysfakcjonujących relacji. W kulturze zachodniej przekazywanie wartości jest bardziej efektywne, gdy dzieci postrzegają je jako wybrane autonomicznie, a nie narzucone (Rudy, Grusec, 2001). Autorytarny styl komunikacji utrudnia ten proces. Zatem to, czy młodzież przejmie wartości przekazane przez rodziców, czy też je odrzuci, w dużej mierze związane jest z relacjami w rodzinie, w tym również budującą te relacje komunikacją. Sprawia to, że kształtowanie systemu wartości jest istotnym wyzwaniem nie tylko dla samych adolescentów, ale również dla ich rodziców i wychowawców.

Ograniczeniem prezentowanych badań jest celowy dobór próby badawczej. Badania przeprowadzono z pominięciem osób uczących się w szkołach branżowych oraz tych, które już zakończyły swoją edukację. Taki dobór respondentów uzasadniała zarówno możliwość dotarcia do nich, jak i konstrukcja kwestionariuszy, których wypełnienie wymaga odpowiedniego poziomu sprawności intelektualnej (co mogłoby nie być spełnione wśród uczniów szkół branżowych). Mała liczba mężczyzn w badanej grupie z jednej strony odzwierciedla strukturę populacji, z której próba została pobrana, jednak nie daje pełnego obrazu, mogącego sprzyjać uogólnianiu wyników badań. Pomimo tych ograniczeń mamy nadzieję, że opracowanie to stanie się inspiracją do dalszych empirycznych poszukiwań związków między komunikacją a preferowanymi wartościami.

Bibliografia

- Adamczyk, K. (2013). Inteligencja emocjonalna i system wartości małżonków a ich komunikacja interpersonalna, *Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio*, 2(13), 72-101.
- Bandler, R., Grinder, J., Satir, V. (1999). *Zmieniamy się wraz z rodzinami*, Gdańsk: GWP.
- Banes, H.L., Olson, D.H. (1985). Parent-Adolescent Communication and the Circumplex Model, *Child Development*, 56, 2, 438-447, <https://doi.org/10.2307/1129732>.
- Barry, C.M., Padilla-Walker, L.M., Madsen, S.D., Nelson, L.J. (2007). The impact of maternal relationship quality on emerging adults' prosocial tendencies: Indirect effects via regulation of prosocial values, *Journal of Youth and Adolescence*, 36, 581- 591.
- Bernacka, R., Pufal-Struzik, I., Zieja, A. (2019). Jakość komunikacji między rodzicami i dziećmi w różnym stopniu zaangażowanymi w agresję elektroniczną, *Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio*, 2 (38), 282-298.
- Bilsky, W., Schwartz, S. H. (1994). Values and personality, *European Journal of Personality*, 8(3), 163-181, <https://doi.org/10.1002/per.2410080303>.
- Błażek, M., Kaźmierczak, M. (2009). Struktura rodziny pochodzenia a inteligencja emocjonalna jednostki, (w:) T. Rostowska (red.), *Psychologia rodziny. Małżeństwo i rodzina wobec współczesnych wyzwań*, (302-317), Warszawa: Difin.
- Bojanowska, A., Piotrowski, K. (2018). Values and psychological well-being among adolescents - are some values „healthier” than others?, *European Journal of Developmental Psychology*, 16, 4, 402-416, <https://doi.org/10.1080/17405629.2018.1438257>.
- Bradshaw, J. (1994). *Zrozumieć rodzinę. Rewolucyjna dogma do odnalezienia samego siebie*, Warszawa: IPZiT.
- Braun-Gałkowska, M. (2010). Dialog w rodzinie, *Pedagogia Christiana*, 1/25, 161-173.
- Brière, F.N., Archambault, K., Janosz, M. (2013). Reciprocal Prospective Associations between Depressive Symptoms and Perceived Relationship with Parents in Early Adolescence, *Canadian Journal of Psychiatry*, 58(3), 169-173, <https://doi.org/10.1177/070674371305800307>.
- Cieciuch, J. (2013). *Kształtowanie się systemu wartości od dzieciństwa do wczesnej dorosłości*, Warszawa: Liberi Libri.
- Clark, R.D., Shields, G. (1997). Family Communication and Delinquency, *Adolescence*, 32, 81-92.
- Czerwińska-Jasiewicz, M. (2020). System wartości człowieka w ciągu życia, (w:) H. Liberska, J. Trempała (red.), *Psychologia wychowania. Wybrane problemy*, (145-151), Warszawa: PWN.
- Davidson, T.M., Cardemil, E.V. (2008). Parent-Child Communication and Parental Involvement in Latino Adolescents, *The Journal of Early Adolescence*, 29, 1, 99-121, <https://doi.org/10.1177/0272431608324480>.
- Furmanek, W. (1995). *Człowiek – człowieczeństwo – wychowanie (wybrane problemy pedagogiki personalistycznej)*, Rzeszów: Wydawnictwo Oświatowe FOSZE.
- Gwiazdowska-Stańczak, S. (2018). Postrzeganie własnej rodziny przez adolescentów, *Studia Pedagogiczne*, 32, 193-210.
- Harwas-Napierała, B. (2006). Komunikacja w rodzinie ujmowanej jako system w relacji rodzice – dzieci, *Obrazy życia rodzinnego z perspektywy interdyscyplinarnej. Roczniki Socjologii Rodziny*, 17, 221-233.
- Harwas-Napierała, B. (2015). Dojrzałość osobowa dorosłych jako czynnik chroniący rodzinę, *Czasopismo Psychologiczne*, 21,1, 47-52, <https://doi.org/10.14691/CPPJ.21.1.47>.
- Hillaker, B., Brophy-Herb, H.E., Villarruel, F.A., Haas, B.E. (2008). The contributions of parenting to social competencies and positive values in middle school youth: positive family communication, maintaining standards, and supportive family relationships, *Family Relations*, 57, 597-601, <https://doi.org/10.1111/j.1741-3729.2008.00525.x>.
- Hogg, T., Blau, M. (2015). *Język rodziny*, Warszawa: Grupa Wydawnicza Foksal sp. z o.o.
- Jezińska-Wiejak, E. (2013). Rodzina jako międzypokoleniowa płaszczyzna transmisji wartości, *Wychowanie w Rodzinie*, 2, 285-299, [10.23734/wvr20132.285.299](https://doi.org/10.23734/wvr20132.285.299).
- Knafo, A., Schwartz, S.H. (2003). Parenting and Adolescents' Accuracy in Perceiving Parental Values, *Child Development*, 74 (2), 595-611, <https://doi.org/10.1111/1467-8624.7402018>.
- Koprowicz, A., Gumowska, I., Piotrów, E. (2018). Percepcja rodzin generacyjnych o różnej strukturze u kobiet i mężczyzn w okresie późnej adolescencji, *Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio*, 2 (34), 207-226.
- Kozłowska, M. (2010). Style przywiązania a preferencje wartości we wczesnej dorosłości, *Psychologia Rozwojowa*, 2 (15), 77-88.
- Kozłowski, P. (2017). Wpływ terapii kognitywno-behavioralnej na wartości, cele i plany życiowe młodzieży zagrożonej społecznym nieprzystosowaniem, (w:) I. Mudrecka (red.), *Teoretyczne i metodologiczne aspekty resocjalizacji młodzieży niedostosowanej społecznie*, (153-170), Warszawa: Pedagogium Wyższa Szkoła Nauk Społecznych.
- Kreppner, K. (1996). Communication behavior between parents and their adolescent children and correlation with indicators of self concept, *Praxis der Kinderpsychologie und Kinderpsychiatrie*, 45(3-4), 130-47.
- Laurson, B., Collins, W.A. (2004). Parent-child communication during adolescence, (w:) A.L. Vangelisti (red.), *Handbook of family communication*, (333-348), Erlbaum Editors.
- Lewandowska-Walter, A. (2014). Transmisja wartości w rodzinie, (w:) A. M. Zawadzka, M. Niesiobędzka, D. Godlewska-Werner (red.), *Kultura konsumpcji - wartości, cele, dobrostan. Psychologiczne aspekty zjawiska*, (59-77), Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Filomatów.
- Lindeman, M., Verkasalo, M. (2005). Measuring Values With the Short Schwartz's Value Survey, *Journal of Personality Assessment*, 85(2), 170-178.
- Margasiński, A. (2013). *Skale Oceny Rodziny. Polska adaptacja FACES IV Davida H. Olsona. Podręcznik*, Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Napora, E. (2013). Komunikowanie się matek z dorastającymi dziećmi w rodzinach o różnej strukturze: perspektywa dorastającego, *Psychologia Rozwojowa*, 18, 1, 45-56, <https://doi.org/10.4467/20843879PR.13.003.1015>.
- Nowak, S. (2011). System wartości społeczeństwa polskiego, *Studia Socjologiczne*, 1, 261-278.
- Obuchowska, I. (1982). Psychologiczne aspekty dojrzewania, (w:) A. Jaczewski, B. Woynarowska (red.), *Dojrzewanie*, (131-206), Warszawa: WSiP.
- Okoniewska, E. (2019). Psychologiczne decyzje podejmowania pracy poniżej swoich kwalifikacji w kontekście wartości, *Kultura i Wartości*, 27, 213-233.
- Oleszkowicz, A., Senejko, A. (2013). *Psychologia dorastania. Zmiany rozwojowe w dobie globalizacji*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Płopa, M. (2004). *Psychologia rodziny – teoria i badania*, Elbląg: Wydawnictwo Elbląskiej Uczelni Humanistyczno-Ekonomicznej.

- Padilla-Walker, L. M., Carlo, G. (2007). Personal values as a mediator between parent and peer expectations and adolescent behaviors, *Journal of Family Psychology*, 21(3), 538-541.
- Radochoński, M. (2007). Transgeneracyjny mechanizm przenoszenia zachowań dewiacyjnych w rodzinie, (w:) U. Gruca-Miąsik (red.), *Dziecko i rodzina. Społeczne powinności opieki i wychowania*, (18-25), Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Rostowska, T. (2001). System wartości rodziców i dzieci jako zadanie rozwojowe, (w:) D. Biela (red.), *Rodzina: źródło życia i szkoła miłości*, (217-230), Lublin: TN KUL.
- Rozenbajger, M. (2017). Międzypokoleniowa transmisja wartości w percepcji studentów, *Polish Social Gerontology Journal*, 2(14), 68-85.
- Róg, A., Orzechowska, M. (2004). Wychowanie do wartości, *Edukacja i Dialog*, 5, 11-18.
- Rudy, D., Grusec, J.E. (2001). Correlates of Authoritarian Parenting in Individualist and Collectivist Cultures and Implications for Understanding the Transmission of Values, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(2), 202-212, <https://doi.org/10.1177/0022022101032002007>.
- Santi, E.A. (2020). Moral Development and moral values in adolescence, *International Journal of Educational Sciences*, 3, 28-36.
- Satir, V. (2000a). *Rodzina. Tu powstaje człowiek*, Gdańsk: GWP.
- Satir, V. (2000b). *Terapia rodziny*, Gdańsk: GWP.
- Schwartz, S.H., Bilsky, W. (1987). Toward a universal psychological structure of human values, *Journal of Personality and Social Psychology*, 53(3), 550-562, <https://doi.org/10.1037/0022-3514.53.3.550>.
- Schwartz, S.H. (1992). Universals in the Content and Structure of Values: Theory and Empirical Tests in 20 Countries, (w:) M.P. Zanna (red.), *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 25, (1-65), New York: Academic Press.
- Schwartz, S.H. (2003). A Proposal for Measuring Value Orientations across Nations. Chapter 7 in the Questionnaire Development Package of the European Social Survey, (za:) https://www.europeansocialsurvey.org/docs/methodology/core_ess_questionnaire/ESS_core_questionnaire_human_values.pdf (dostęp: 23.03.2021).
- Schwartz, S.H., Rubel-Lifschitz, T. (2009). Cross-national variation in the size of sex differences in values: Effects of gender equality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97(1), 171-185, <https://doi.org/10.1037/a0015546>.
- Skrzypniak, R. (2001). Transmisja międzypokoleniowa wartości wychowawczych w rodzinie, *Rodzina w czasach przemian. Roczniki Socjologii*, 13, 149-160.
- Steinberg, L. (2001). We Know Some Things: Parent-Adolescent Relationships in Retrospect and Prospect. *Journal of Research in Adolescence*, 11(1), 1-19.
- Szymczyk, L. (2009). Dziecko w kręgu wartości rodzinnych, *Nauczyciel i Szkoła*, 3-4 (44-45), 43-52.
- Thoyibah, Z., Nurjannah, I., Sumarni, D. (2017). Correlation Between Family Communication Patterns and Juvenile Delinquency in Junior High School, *Belitung Nursing Journal*, 3(4), 297-306, <https://doi.org/10.33546/bnj.114>.
- Wnuk, M., Marcinkowski, J.T. (2010). Rola wartości dla poczucia sensu życia oraz satysfakcji z życia studentów, *Problemy Higieny i Epidemiologii*, 91(3), 458-462.
- Wojciszke, B. (2011). *Psychologia społeczna*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Wojciszke, B., Mikiewicz, A. (2003). Nacisk rodziców na moralność i sprawność w wychowaniu chłopców i dziewcząt, *Przegląd Psychologiczny*, 46,4, 425-439.
- Vaccari, C., Marschark, M. (1997). Communication between Parents and Deaf Children: Implication for Social-emotional Development, *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 38, 7, 793-801.
- Vasilets, N. (2015). The impact of father's and mother's values on the formation of values of adolescents, *Historical and Social Educational Ideas*, 7, 1, 236-238.
- Yasuma, N., Watanabe, K., Matsunga, A., Nishi, D., Kawakami, N. (2019). Personal values in adolescence and suicidality: a cross-sectional study based on retrospective recall, *BMC Psychiatry*, 19, <https://doi.org/10.1186/s12888-019-2194-4>.